

Az Akadémiai Állandó Bizottságok és Akadémiai Intézetek munkájáról

**A SZOVJET TÖRTÉNETTUDOMÁNY SEGÍTSÉGE
A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
TÖRTÉNETTUDOMÁNYI INTÉZETÉNEK
MUNKÁJÁBAN***

PACH ZSIGMOND PÁL

1945 április 4-én a diadalmas Szovjet Hadsereg kiverte az utolsó fasiszta hordákat hazánk területéről, letörte a bilincseket az elnyomott és kizsákmányolt magyar nép kezéről. 1945 április 4-e felszabadulást hozott egész népünknek, — felszabadulást hozott a magyar történettudománynak is: felszabadulást abból a zsákutcából és sötétségből, ahová az ellenforradalmi rendszer zárta.

Történettudományunk is a nagy kérdés elé került: tud-e élni a szabadsággal? Erre a kérdésre — ami a felszabadulást közvetlenül követő éveket illeti — nem lehet egyértelműen pozitív választ adni. A politikai és gazdasági téren elért hatalmas eredményekhez képest — mint ismeretes — a kultúra, így a történettudomány is évekig jelentékeny mértékben elmaradt. A haladó magyar történészek sorai ugyan fokról-fokra szélesedtek, s megkezdtek a marxizmus-leninizmus — habár korántsem eléggé rendszeres és megfelelő ütemű — tanulmányozását; de évekig igen keveset tettünk, hogy megismerjük a marxizmus-leninizmus szilárd alapján álló szovjet történettudományt, hogy áthidaljuk a nyelvi problémákat és egyéb nehézségeket. A hivatalos történettudományban, a történettudomány intézményeiben pedig egyideig tovább éltek a félféudális-burzsoá eszmék és nézetek, s ezek az intézmények és folyóirataik érdeklődésükkel nem a népek szabadságáért és békéjéért küzdő szovjet tudomány, hanem az imperializmus szolgálatában álló angol-amerikai történetírás felé fordultak.

Pedig a szovjet történettudomány segítsége, segítőkészsége ezekben az években is közvetlenül megmutatkozott. Csak két példát említek. 1948-ban maga a Szovjetunió Tudományos Akadémiájának alelnöke, az Akadémia Történettudományi Intézetének igazgatója, B. D. Grekov akadémikus jött el hazánkba s tartott három nagyértékű előadást az orosz állam kialakulásának, a kievi kultúrának és az európai parasztság története törvényszerűségeinek kérdéséről. De a magyar történettudomány távolról sem használta fel azt a nagy lehetőséget, amit Grekov akadémikus látogatása nyújtott. Nem került sor — legalább is szervezett módon nem — a Grekov elvtárrsal való személyes megbeszélésre, a szovjet történetírás útmutató tapasztalatainak megismerésére. Ugyancsak elmaradt az előadá-

* A MTA Történettudományi Intézetében a szovjet-magyar barátság hónapja és a felszabadulás hetedik évfordulója alkalmából, 1952 márc. 31-én, »Orosz-magyar történelmi kapcsolatok« címmel tartott ünnepi ülés zárószava.

sok szervezett, széles történéskörökben való megvitatása, tanulságainak a magyar történetre való alkalmazása. — Egy másik példa. Amikor a régi Történettudományi Intézet — nagyarányú nyugati összeköttetésekkel kapcsolatos bokros elfoglaltsága mellett — végre időt talált arra, hogy a Szovjetunióval való könyvcserére is gondoljon, rögtön az első kísérletre nagy bőségben indult meg a szovjet történelmi művek és folyóiratok Magyarországra érkezése, egy azóta egyre jobban kiterjedő csereviszony formájában; s tegyük hozzá: egy nagyon egyenlőtlen csereviszony formájában, ahol — a minőségről nem is beszélve — már csak mennyiségben is messze elmaradunk a szovjet elvtársak küldeményeitől.

Ahhoz, hogy a szovjet történettudomány segítőkészsége, segítsége széles kibontakozhasson, érvényesülhessen történetírásunkban, — a fordulat évének kellett eljőnie, annak, hogy a Szovjetunió szüntelen segítségére támaszkodva, Pártunk vezetésével megszilárduljon országunkban a dolgozó nép hatalma, létrejöjjön a proletárdiktatúra, és ennek eredményeként, a szovjet mintákat követve, létrejőjenek azok a történettudományi intézmények, amelyekben — Pártunk történettudományi fórumai mellett — termékeny talajra találjanak az új eszmék, a szovjet történettudomány elvei és módszerei.

Létrejötték tehát az új intézmények, közöttük a mi Történettudományi Intézetünk is, de még nagyon kevésé láttuk, hogyan töltjük ki ezeket a kereteket, erősen küszködtünk a tudományos munka megszervezésének kérdéseivel. Mindannyiunk előtt emlékezetes, mit jelentett ebben a helyzetben számunkra a Vesznyik Akagyemii Nauk-ban megjelent ismertetés a Szovjetunió Tudományos Akadémiája Történettudományi Intézetének munkájáról és Grekov akadémikusnak hozzánk intézett levele az idevágó kérdésekről. Ezek a megnyilatkozások felhívták figyelmünket intézeti osztályaink tudományos profiljának élesebb kidomborítására, a bibliográfia és dokumentációs munka alaposabb megszervezésére, a munkaverseny megvalósításának és a munkateljesítmény ellenőrzésének a tudomány területén is fennálló lehetőségeire és módozataira, s nem utolsósorban munkamódszereink felülvizsgálatára, az egyéni és kollektív munka gyümölcsöző összekapcsolására, annak az alapelvnek a figyelembevételével, hogy a tudományos alkotás végső soron csakis egyéni elmélyülés, egyéni munka terméke lehet.

A tudományszervezés kérdéseivel egyidőben találtuk szembe magunkat a tudományos tervezés, a tematika problémájával. Intézetünk lényegében az 1949-ben kidolgozott terv alapján kezdte el munkáját, ami, mint a tervszerűség elvének első alkalmazási kísérlete a hazai történettudományban, fontos lépést jelentett előre, de egyben komoly hibái voltak. Az egyik ilyen hibára, a régebbi témák túl magas arányára, az elsők közt hívta fel figyelmünket az Egyetemi Orosz Intézet történelmi tanszékének vezetője, Anpilogov professzor, egy — számos magyar történésszel folytatott — megbeszélés során. Ez a kritika egyik indítéka volt annak a folyamatnak, amelynek során kádereink kiszélesítésével, ill. bizonyos átcsoportosításával fokról-fokra nagyobb — bárha még mindig nem a megkívánt mértékű — teret biztosítottunk a politikai harcaink szempontjából különös fon-

tosságú új és legújabbkori témáknak. S hogy ezeken a számunkra új területeken viszonylag gyorsan kezdtünk otthonosabban mozogni, hogy rengeteg tapogatódzást és botorkálást takarítottunk meg, rengeteg szempontot és anyagot kaptunk — különösen az amerikai imperializmus háborús gyűjtogatásának, népellenes politikájának leleplezésére, — azt a szovjet történettudománynak köszönhetjük, olyan műveknek, mint Patyomkin diplomácia-története, Jeruszalimszkij, Kunyi-na, Turok és mások könyvei és cikkei.

Tematikánk másik hiányossága volt, hogy tervünkbe eleinte főleg paraszt-ságtörténeti, gazdaságtörténeti témákat vettünk fel. Ezt a témaválasztást persze indokolták harci feladataink, s az a tény, hogy a régebbi történetírás ezeket a területeket különösen elhanyagolta, ugyanakkor azonban egyoldalúságával többrendbeli veszélyt rejtett magában. Az egyik: az ökonomizmus veszélye, az a veszély, hogy a gazdasági fejlődést az egész nemzeti történetből kiszakítva tárgyaljuk. Hogy ezt a veszélyt nagyjában és egészében leküzdöttük, abban döntően a szovjet történettudomány segített bennünket, azok az elvi-módszertani szempontok, amelyeket egy sor — részben intézeti Értesítőinkben is közzétett — szovjet cikkből kaptunk. S kezdtünk megismerkedni azokkal a hatalmas tényanyagon alapuló szovjet feldolgozásokkal is, amelyek ezeknek a szempontoknak megfelelően tárgyalják pl. a parasztság történetét, hogy csak Grekov, Szmirnov vagy Szmirin nagy műveit említsem. — A szovjet történettudomány ugyanakkor megvilágította számunkra, hogy e veszély leküzdésének nem az a módja, hogy az ökonómiai elhajlással együtt elvetjük a gazdaságtörténetet is, hanem — Sztálin útmutatása alapján — hangsúlyozta az emberek termelőtevékenysége vizsgálatának döntő jelentőségét, a termelésnek az alappal, az alapnak a felépítménnyel való szoros kölcsönhatásában. Erre nézve csupán egyes szovjet tankönyvbírálatokra hivatkozom s főleg a Porsnyev-vitára, Koszminszkij akadémikus vitázó cikkére.

A Porsnyev-cikkeknek az Izvesztyija Akagyemii Nauk hasábjain lefolyt vitája komoly segítséget nyújt számunkra egy másik veszély, egy másik »gyermekbetegség«: a sematizmus leküzdésében is. Nem szorul bizonyításra, hogy ez a veszély fellépett a marxizmus alkalmazására törekvő fiatalabb történészek körében: a merev logikai konstrukciók alkotásának a veszélye, a történeti folyamat elszegényítésének, a marxizmus leegyszerűsítésének, vulgarizálásának veszélye. A Porsnyev-vita, de számos más történettudományi cikk és könyv megmutatja a kiutat ebből a veszélyből is: a történeti folyamat teljes gazdagságában, sokoldalúságában való vizsgálatának az útját, azt az utat, amelyen a marxizmus-leninizmus klasszikusainak tanításait nem kiragadottan és dogmatikusan, hanem összefüggéseiben és a tárgyalt probléma konkrét sajátosságait figyelembevéve alkalmazzuk. — De a szovjet történettudományi viták ugyanakkor rámutattak arra is, hogy az elvi hibák elkerülésének semmiképpen sem az a módja, — ami körünkben szintén fellelhető — hogy elkerüljük maguknak az elvi kérdéseknek a felvetését és pozitívista tényközlésbe süllyedünk, hanem éppen ellen-

kezőleg : csakis az, hogy a kérdéseket felvetjük, elvi szenvedélyességgel megvitátjuk, a kritika és önkritika módszerét elmélyítjük. Nem kétséges, hogy ebben az irányban új ösztönzéseket fognak adni mindnyájunknak az újabban megismert szovjet történeti viták, hogy csak a »legkisebb rossz« formulájának megvitatására utaljak.

Tudományos tematikánk említett egyoldalúsága azonban legnagyobb veszélyként azt rejtette magában, hogy tudományos munkánk nem tart eléggé lépést a szocialista építésünk és békeharcunk során felmerült nagy feladatokkal, nem szolgálja eléggé dolgozó népünk ellenségei leleplezésének ügyét, népünk nevelésének, igaz hazafisága elmélyítésének ügyét, — egyszóval nem eléggé harcoss, nem eléggé pártos. Népünk vezetői már régebben, s különös nyomatékkal Pártunk II. Kongresszusán hangsúlyozták az e téren reánk váró feladatokat, tették becsületbeli ügyünké ezek vállalását, rámutatva egyben a történeti kutatás eredményei népszerűsítésének nagy jelentőségére. A Magyar Történelmi Társulat — amellyel Intézetünk szorosán együttműködik — vállalta e feladatokat, s Rákosi, Farkas, Révai elvtárs útmutatásai alapján hozzálátott teljesítésükhöz. S vajjon hová fordulhattunk volna további segítségért ezen a téren, ha nem a szovjet történettudomány termékeihez, az Intézetünkbe, Társulatunkhoz beérkező szovjet könyvekhez, a Századok hasábjain és Értesítőnkben egyre nagyobb számban lefordításra kerülő cikkekhez? Olyan művek, mint Tarlé könyvei Nagy Péterről, a svéd területrablók elleni harcról, az 1812-i honvédő háborúról, mint Pankratova tankönyve és monográfiái, Vipper Rettegett Ivánja, mint Molok, Kan, Averbuch és mások könyvei mutatták meg, milyen megbecsüléssel fordul a szovjet történettudomány a mult haladó hagyományai, honvédő harcai felé ; hogyan mutatja be konkrét anyagon a nagy egyéniségek történelmi szerepét, mindenkor kapcsolatban a dolgozó nép, az anyagi javak termelői történetével és mozgalmával ; hogyan emeli ki a történelmi folyamatból a legdöntőbb csomópontokat : a forradalmakat és nemzeti harcokat ; milyen nagy gondot fordít a haladó kulturális hagyományok, társadalmi eszmék kutatására, a szomszédnépekkel való kapcsolatok, nemzetközi viszonyok tanulmányozására ; milyen elvi következetességgel leplezi le a tudománytalan, kozmopolita felfogásokat ; milyen tudományos alaposággal s egyben nemes pátosszal ábrázolja a nemzeti mult nagyságát, amelynek tudata az igazi hazafiság lényeges alkotóeleme. Hogy történettudományunk elindult ezen az úton s már bizonyos eredményeket is elért, igen nagy mértékben ezeknek a példáknak köszönhetjük. — Ugyanakkor a szovjet történettudomány megmutatja : haladó hagyományaink feltárása a legkevésbé sem jelent idealizálást, — ennek a veszélynek némi jelei ugyancsak feltűntek a mi történetírásunkban — a haladót, az előremutatót a multban mindenkor az osztályviszonyok, az alap gondos elemzésével tárja fel, rámutatva a nagy egyéniségek osztálykorlátjaira is, éles mesgyét vonva a frázisszerű és a valóban tudományos aktualizálás, a burzsoá nacionalizmus és a szocialista hazafiság között.

Tervmunkánk további hiányossága volt, hogy — noha láttuk ennek tudományos és pedagógiai szükségességét — nem fordultunk kezdettől fogva eléggé következetesen az egész magyar történelmet összefoglaló egyetemi tankönyvsorozat előkészítése felé. Jelentős mértékben hozzásegített e feladat teljes felismeréséhez, amikor a Szovjetunió Tudományos Akadémiája Történettudományi Intézetének munkájáról megjelent beszámolóból értesültünk, hogy abban központi helyet foglalnak el az általánosító jellegű összefoglaló művek, ezek között nagyszabású tankönyvsorozatok. Így került 1951 eleje óta munkánk előterébe az egyetemi tankönyvsorozat előkészítése. Itt is alapvető és nélkülözhetetlen segítségünk a szovjet történettudomány. Amikor most kidolgozzuk az egész tankönyvsorozatra vonatkozó egységes szerkesztési, felépítési elveket, a kronológiai tárgyalás és az elvi kérdések összekapcsolásának módját, a tankönyvsorozat fővonalát, akkor a zseniális sztálini párttörténet mellett a szovjet tankönyvek, Grekov, Pankratova, Nyecskina stb. példáját próbáljuk követni és azokat az elvi-módszertani szempontokat, amelyeket a Bolsevikban, a Voproszi Isztoriiban megjelent tankönyv-, ill. tankönyvtervezet-bírálatok tartalmaznak. Amikor folyamatosan megvitatjuk az egyes tankönyvek periodizációját és tematikáját, akkor a Szovjetunió népei története periodizációjáról és az ugyancsak szovjet tudósok vezetésével Lengyelország története periodizációjáról lefolytatott vitára támaszkodunk. Túlzás nélkül állítható, hogy a szovjet periodizációs vita — amelynek egy részét intézeti Értesítőnkben is közreadtuk — eredményeivel, szempontjaival, problémafelvetéseivel tankönyvmunkálataink egészét átfogja és jelentékeny mértékben előrelendíti. Ez lemérhető már azon, ha egybevetjük mostani periodizációs vitáink elvi színvonalát azokkal a lelkes, de fölöttébb tapogatózó kísérletekkel, amelyeket történészeink egy része 1949-ben folytatott le, amikor túlnyomórészt még egyáltalán nem ismertük a szovjet tudomány idevágó eredményeit. Akkor meglehetősen zűrzavar uralkodott körünkben a periodizáció alapelveit illetően s olyan korszakfelosztással is próbálkoztunk, amely kizárólag az alap fejlődésének jelenségeiből, így a naturálgazdálkodás és áru-termelés kategóriáiból indult ki. Ma Sztálin elvtárs megállapításai és a szovjet vita nyomán világosan látjuk, hogy a történelemnek szigorúan egyoldalú, egy-szempontú szakaszokra való felosztása nem vezethet pozitív eredményre, hanem az alap, a felépítmény és az osztályharc fejlődését együttesen kell szem előtt tartani. Hasonlíthatatlanul világosabban látjuk, mint annakidején, a preeudális korszak, az állami centralizáció fokai és jelentősége kérdését, ami nemzeti történetünknek különösen fontos problémája. A periodizációs vita s egyéb szovjet viták ráirányították figyelmünket Sztálin elvtárs útmutatásainak a magyar burzsoá nemzet kialakulására való alkalmazására, ami mindeddig töretlen terület volt történettudományunkban, a soknemzetiségű állam kialakulására, a kapitalizmus keletkezésének kérdésére, a kultúrtörténet tanulmányozására és egy sor más problémára.

A magyar történelem egészét összefoglaló egyetemi tankönyvsorozat mun-

katársai előtt egyre világosabbá válik, milyen fontos részét teszik ki történelmünknek — a régmúlt korszakokban is — a nagy orosz néppel fennállott kapcsolataink, mennyire nem lehet ezek feltárása nélkül igazán megérteni saját történelmi fejlődésünket. Ezen a vonalon, természetesen, különösen döntő a szovjet történettudomány segítése; itt szinte egy lépést sem tudnánk tenni a szovjet történészek eredményei és szempontjai nélkül.

Tudományos kutatómunkánk mellett Intézetünk tagjainak fontos feladata az egyetemi oktatás. Kell-e bővebben szólnom arról, hogy mit jelent ezen a téren a szovjet tudomány segítése? Hogy az ókori történetet Avgyijev, Szergéjev, Maskin tankönyve alapján, hogy a középkori egyetemes történetet Koszminszkij, Szemjónov könyveire és más szovjet munkákra támaszkodva tanítjuk és tudjuk csak tanítani; hogy az újkori és legújabbkori egyetemi történet oktatásában a szovjet tankönyveken kívül a szovjet Pártfőiskola kiadványai — amelyeknek magyar fordítását javarészt az Intézet munkatársai szerkesztették — szolgálnak vezérfonalunkul. Nem nyilvánvaló-e, hogy egyetemi történetoktatásunknak ez utóbbi években megmutatkozó fellendülése is lényeges mértékben a szovjet segítségnek köszönhető?

Pártunk, kormányunk a kutatás, népszerűsítés, oktatás nagy feladatait állította elénk. Ezeket az egyre növekvő feladatokat mind magasabb színvonalon csak akkor tudjuk ellátni, ha szüntelenül bővítjük kádereink körét, biztosítjuk a történészfront utánpótlását. Ezen a téren ismét biztos támaszunk a Szovjetunió. Fiataljaink az Egyetemi Orosz Intézetben szovjet professzortól tanulják a történettudományt; ösztöndíjasaink kinn, az épülő kommunizmus országában képezhetik magukat magas elvi-szakmai felkészültségű történészekké. Kormányunk — a szovjet példát követve — hazánkban is megeremtette az aspirantúra intézményét, hogy a legkiválóbb végzett hallgatók a legkedvezőbb feltételek mellett készülhessenek fel tudományos pályájukra. Azt, hogy az aspirantúra intézményét hogyan töltsük meg tartalommal, megint csak a szovjet elvtársak mutatták meg. Mindannyiunkban elevenen él még Balasova elvtársnőnek vagy egy évvel ezelőtt Intézetünkben tett látogatása, amikor számos egyéb kérdés mellett — az igazi pedagógus melegségével és az igazi bolsevik szerénységével — éppen az aspirantúráról, a tudományos káderekkel való foglalkozásról adott részletes és értékes útbaigazítást. S az Egyetemi Orosz Intézet történészprofesszora, Anpilogov elvtárs, nemcsak közvetlen vezetője fiatal magyar történész-aspiránsoknak, hanem szívéen viseli a történész-aspirantúra egész kérdését, állandó segítségével, gazdag tapasztalataival.

Sorolhatnám még történelmi frontunk részterületeit, ahol mindenütt a Szovjetunió, a szovjet tudomány segítségére támaszkodhatunk. Csak rajtunk múlik, hogy nem éltünk vele eléggé, hogy csak az utóbbi időben tértünk rá — s még mindig nem a kívánt mértékben — felhasználására. Rólunk is szólt Rákosi elvtárs a Párt II. kongresszusán, amikor megállapította, hogy »csak most fedezi fel a ... magyar intelligencia... a Szovjetuniót. Most fogják csak fel a maga

jelentőségében, hogy mennyire élenjáró és mennyire termékenyítő hatású számukra a Szovjetunió kimeríthetetlen tudományos és tapasztalati fegyvertára.« S amikor aláhúzta, hogy sikereink döntő összetevője a Szovjetunió segítsége, hozzátette: »Előrelátható, hogy ez a támogatás a következő években még növekedni fog.«

Rákosi elvtárs előrelátása a mi területünkön is beigazolódott: a kongresszus óta eltelt év nagy lendületet hozott történettudományunkban, a szovjet történettudomány segítségének felhasználásában. Most már természetes, hogy ha egyikünk a tatárjárás nemzetközi összefüggéseiről ír tanulmányt, Grekov, Jakubovszkij és Pasuto műveire épít; ha másikunk az 1848-49-i magyar-cseh-szlovák kapcsolatokkal foglalkozik, eleinte rövid lélegzetű cikkekre gondol, hogy azután kezébe kapva Udalcov könyvét, látóköre kitáguljon és egy nagyobb-szabású munka körvonalai rajzolódjanak ki előtte. Természetes, hogy az 1905—7-es magyarországi forradalmi helyzet kutatója Pankratova könyvére, a klerikális reakció vizsgálója Sejnman műveire épít. S a hasonló eseteket hosszan sorolhatnám.

Csupán néhány példát hoztam fel arra, hogyan segítette a szovjet történettudomány Intézetünk munkáját. De ez a néhány példa is megmagyarázza, miért ünnepeljük mi történészek külön is a szovjet-magyar barátság hónapját s április 4-ét. Köszöntjük a nagy Sztálin vezette Szovjetuniót, amely a függetlenséget és szabadságot adta népünknek, amely szüntelenül segíti szocialista építésünket és békeharcunkat, — s köszöntjük e mellett a sztálini eszmék vezette szovjet történettudományt, amelynek segítsége egyik döntő tényezője a magyar történettudomány megújulásának, hibáink leküzdésének, biztos záloga további eredményeinknek.